

СУТНІСТЬ І ПРИНЦИПИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ НА СТРАХОВОМУ РИНКУ

Досліджено сутність і принципи саморегулювання, запропоновані шляхи вдосконалювання існуючої системи регулювання страхового ринку, спрямовані на ефективний розвиток системи взаємодії інститутів державного регулювання й саморегулювання.

Ключові слова: саморегулювання, страхова компанія, страховий ринок, об'єднання страховиків.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Історія розвитку страхування в Україні й перевага тривалий час державної монополії не сприяли підвищеному інтересу до питань державного регулювання страхового ринку у вітчизняній страховій літературі. Це привело до підміни понять “державне регулювання” на “пряме державне управління” страховою галуззю, яке спостерігається в останні роки.

Вступ України до СОТ, інтеграція до міжнародних систем страхування та перестраховання вимагають від органів державної влади та страхової громадськості створення такої системи державного регулювання страхового ринку, яка б ефективно поєднала у собі як елементи саморегулювання, так і прямого державного регулювання.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю запропонувати заходи, спрямовані на розвиток системи взаємодії інститутів державного регулювання й саморегулювання страхового ринку.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Серед основних робіт у сфері загальної економічної теорії й ролі держави у функціонуванні економічних систем, у першу чергу, слід зазначити праці: Дж.Гільдера, Дж.М. Кейнса, А.Лаффера, Фр.Перру, А.Сміта, М.Фрідмена; інституціональної економічної теорії та теорії державного регулювання економіки варто виділити: Л.И. Абалкіна, А.А. Аузана, Дж.Бьюкенена, Т.Веблена, Р.С. Гринберга, Дж.К. Гелбрейта, Б.А. Денисова, Р.И. Капелюшнікова, Р.Коуза, В.И. Кушлина, Д.С. Львова, А.М. Марголіна, Ф.Найта, Д.Норта, А.Н. Олійника, М.Олсона, А.Г. Поршнева, І.В. Розмаїнського, Дж.Стігліца, Г.А. Тосуняна, О.Уільямсона; державного регулювання страхового ринку слід зазначити праці: В.Д. Базилевича, О.І. Барановського, Н.М. Внукової, О.О. Гаманкової, С.С. Осадеця, Р.В. Пікус, Т.Є. Гварліані, С.Л. Єфімова, С.К. Заврієва, О.М. Зубеця, Є.В. Коломіна, Л.А. Орланюк-Малицької, В.К. Райхера, Л.І. Рейтмана, К.Є. Турбіної, О.А. Циганова, В.В. Шахова, Р.Т. Юлдашева та інших.

Разом з тим, у науковій літературі, недостатньо приділено увагу адаптації загальних принципів саморегулювання на страховому ринку.

Мета статті – дослідити економічну сутність і принципи саморегулювання страхової діяльності, запропонувати шляхи вдосконалювання існуючої системи державного регулювання страхового ринку, спрямовані на ефективний розвиток системи взаємодії інститутів державного регулювання й саморегулювання.

Викладення основного матеріалу. В останні роки економістами всі частіше обговорюється питання про оптимальне співвідношення державного регулювання й саморегулювання як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів економічної діяльності. Даний інтерес обумовлений реалізацією державної політики, спрямованої на оптимізацію функцій держави в економіці [1, 13].

Сучасна економічна теорія визнає, що в умовах відмови від державного регулювання ефективність ринку буде в значній мірі знижена за допомогою монополістичної змови найбільших учасників ринку. При сильному ж втручанні держави у діяльність ринку багато чого починає залежати від державного апарату, здатного звести переваги ринкової економіки до командно-адміністративної системи із зовнішніми елементами ринку.

Особливість вітчизняної економіки визначається тим, що Україна своєрідно адаптується до умов ринку, поступово стає на шлях побудови цивілізованого й демократичного суспільства. Еволюція розвитку інституційних формвань та їх трансформація у фахові об'єднання є яскравим прикладом поступового переходу економіки України від жорстко адміністративного господарювання через госпрозрахункові відносини, до створення умов фахового самоврядування і саморегулювання професій, галузей та сфер діяльності.

Рівень демократичного розвитку суспільства й розбудови правової держави прямо пов'язані з ефективністю функціонування фахових саморегулювальних і самоврядних об'єднань, що представляють інтереси певної професії, галузі чи сфери діяльності, та є найважливішим елементом громадянського суспільства в Україні. Незбалансованість розвитку суспільства, неефективність діяльності органів державної влади та відсутність законодавчого визнання державою фахових об'єднань, а відтак – їх реального впливу на суспільні процеси є однією з основних причин низького соціально-економічного розвитку України. При цьому ефективність діяльності існуючих фахових об'єднань достатньо низька. Це

пояснюється тим, що держава й надалі продовжує у ручному режимі регулювати діяльність фахових об'єднань, не маючи достатнього розуміння їх ролі, значення й потенціалу [2].

На сьогоднішній день розвиток саморегулювання в Україні відбувається безсистемно та хаотично. Саморегулювальні організації існують лише на певних ринках: ринку оцінювачів, професійної діяльності на ринку цінних паперів, ринку фінансових послуг. При цьому, навіть у зазначених сферах, саморегулювання здійснюється за різними правилами.

На відміну від України, у більшості європейських держав з високим рівнем розвитку економіки, демократії й громадянського суспільства (наприклад, Австрія, Великобританія, Голландія, Данія, Італія, Німеччина, Польща, Франція) фахові саморегулювні і самоврядні об'єднання посіли належне їм місце та відіграють важливе значення в регулюванні професійної діяльності, бізнес-середовища, створенні стандартів діяльності для відповідних професій, галузей чи сфер діяльності тощо. При цьому їх діяльність законодавчо врегульована, прозора й прогнозована.

Директиви ЄС [3] зазначають, що механізм саморегулювання припускає встановлення відповідно до заявлених цілей вимог до учасників ринку, об'єднаних за принципом членства в професійній асоціації, контроль виконання таких вимог (включаючи моніторинг), застосування санкцій до порушників, а також використання внутрішніх механізмів вирішення спірних ситуацій, що виникають між членами саморегулювальних організацій, а також між учасниками саморегулювання й третіх осіб – споживачами й державою.

В.Р. Мойсик, К.М. Ляпіна, В.Г. Карпук, А.В. Шевченко визначають саморегулювання як наявність в системі управління ознак, що відповідають критеріям фахової відповідності та які дозволяють встановлювати і підтримувати бажаний режим функціонування системи у співпраці з органами державної влади та іншими зацікавленими сторонами. При цьому під критеріями фахової відповідності вони розуміють законодавчо визначений перелік ознак, дотримання яких забезпечує можливість саморегулювання та/або професійного самоврядування визначеної професії, сфери діяльності чи галузі, зокрема [2]: наявність затверджених у відповідному порядку стандартів діяльності, які не суперечать чинному законодавству України; наявність системи та проведення сертифікації членів об'єднання щодо відповідності власним стандартам діяльності; наявність затверджених кваліфікаційних вимог до фахівців відповідної професії, сфери діяльності чи галузі, та проведення іспитів на відповідність цим кваліфікаційним вимогам; взаємодія з суб'єктами законодавчої ініціативи щодо створення і розвитку правового поля діяльності відповідної професії, сфери діяльності чи галузі; взаємодія з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; публічні виступи від імені відповідної професії, сфери діяльності чи галузі; ведення реєстрів суб'єктів відповідної професії, сфери діяльності чи галузі; членство у профільних міжнародних світових та європейських організаціях і об'єднаннях; забезпечення керівними органами прозорих і демократичних умов свого формування та діяльності об'єднання; дотримання критеріїв прозорості у власній діяльності; впровадження власного Етичного кодексу; періодичне проведення незалежного аудиту своєї діяльності та оприлюднення на веб-сайті та у засобах масової інформації його результатів.

Відповідно до статті 2 Федерального Закону РФ “Про саморегулювні організації” № 315-ФЗ від 01.12.2007, саморегулювання визначається як самостійна й ініціативна діяльність, що здійснюється суб'єктами підприємницької або професійної діяльності, змістом якої є розробка й установа стандартів і правил зазначеної діяльності, а також контроль за дотриманням вимог зазначених стандартів і правил.

Аналогічне визначення міститься у Модельному законі про саморегулювні організації [4], який прийнятий на XIX пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД від 31.10.1997 за № 29-7.

Таким чином, саморегулювання полягає у тому, що члени тих чи інших неурядових організацій (громадські організації та інші непідприємницькі товариства, які не вправі розподіляти майно серед своїх членів) встановлюють самі для себе певні підвищені (порівняно із законодавчими) вимоги до господарської чи професійної діяльності.

Саморегулювання загалом сприяє формуванню конкурентних ринкових відносин, гармонізації відносин між бізнесом і владою [5, 2].

Інститут саморегулювальних організацій є інструментом захисту підприємців від надмірного державного контролю та необгрунтованого втручання держави в ринкові процеси. Саморегулювальні організації, з одного боку, регулюють ринкові відносини у системі бізнес-споживач, а з іншого забезпечують комунікативні зв'язки в системі бізнес-влада, що свідчить про їх ефективність [6, 3].

Міжнародний і вітчизняний досвід використання механізму саморегулювання в різних галузях економіки свідчить про його двоїстий характер впливу на економіку. З одного боку саморегулювання, будучи альтернативою державного регулювання економіки, дозволяє мінімізувати державні витрати на регулювання й забезпечити максимальну гнучкість стосовно учасників ринку й облік їхніх інтересів. З

іншого боку, саморегульовані інститути сприяють появі додаткових обмежень входу на ринок і мінімально враховують інтереси аутсайдерів.

Таким чином, для ефективного розвитку економіки необхідна розвинена система взаємодії інститутів саморегулювання й державного регулювання економіки в цілому, і відповідної галузі, зокрема, з урахуванням її специфіки [7, 134].

У світовій практиці відомі кілька видів саморегулювання: делеговане, добровільне та змішане.

Делеговане саморегулювання – держава передає певні функції щодо регулювання ринку (наприклад, ліцензування учасників ринку) саморегулювній організації, установлює права та обов'язки щодо їх діяльності. Для всіх схем делегованого саморегулювання в силу його специфіки характерне встановлення більше жорстких вимог, обов'язкових до виконання. Саме в цьому випадку виникають вимоги обов'язкового членства суб'єктів підприємницької (професійної) діяльності в саморегулювній організації, страхування відповідальності заподіяння шкоди третім особам членами саморегулювної організації (створення компенсаційних фондів), посилюються вимоги до саморегулювної організації. Звичайно делеговане саморегулювання займає домінуюче положення на ринку, будучи монополістом у силу природи делегованих державою функцій.

Добровільне саморегулювання припускає встановлення й підтримку правил учасниками саморегулювної організації без ухвалення або спеціального захисту з боку держави. Такі зобов'язання виходять за рамки правових вимог або встановлених норм у тих галузях, де відсутні відповідні закони. Моніторинг за дотриманням добровільно прийнятих норм, а також за застосуванням штрафних санкцій у випадку їхнього недотримання, здійснюється відповідним органом саморегулювання. При цьому забезпечення майнової відповідальності в сфері добровільного регулювання повинне будуватися на добровільних засадах, а учасники ринку, об'єднані на засадах саморегулювання, вправі самостійно вибирати форми забезпечення такої відповідальності, пов'язані з реалізацією взятих на себе зобов'язань.

Змішане саморегулювання містить у собі елементи двох вищезазначених видів. Воно характерне для тих країн, де держава чітко позначила в законодавчому порядку, що дотримання норм саморегулювання еквівалентно дотриманню закону. Ця схема не передбачає ні обов'язкового членства, ні обов'язкового дотримання норм. Можлива перевірка дотримання членами встановлених норм і застосування санкцій відносно організацій, що не дотримують ці норми. Іншим варіантом можуть бути правові санкції, що застосовуються у звичайному порядку.

Головним розходженням між співрегулюванням і саморегулюванням у цьому випадку полягає в ролі держави й силі закону. Спільне регулювання, відповідно до визначення європейської комісії, схоже на змішане саморегулювання, що, у свою чергу, може перейти на рівень державного регулювання, особливо якщо недоліки саморегулювання змусять державу втрутитися в ситуацію.

Насирова Г.А. справедливо зазначає, що в умовах ринку, що розвивається, саморегулювання не в змозі замінити державне регулювання, оскільки корпоративна культура перебуває в стадії становлення. Разом з тим, спостерігається тенденція передачі деяких функцій державного регулювання на рівень саморегулювання. Така форма конвергенції регулювання можлива, але тільки еволюційним шляхом. У протилежному випадку виникає загроза перетворення саморегульованих організацій у маргінальні, напівдержавні структури [8, 6].

У цілому при змішаному саморегулюванні держава все ж таки повинна брати участь у здійсненні контролю за ефективністю схем з метою забезпечення їхньої відповідності регулятивним цілям законів, які вони замінюють. Дана роль держави також повинна бути прописана в законі, що дозволить саморегулювній організації додержуватися кодексу, укладеному відповідно до закону.

Відповідно до світового досвіду в сфері страхування відбувається ефективний розвиток тоді, коли враховується принцип оптимальності державного регулювання. Це означає, що держава регулює діяльність учасників ринку лише у виняткових випадках, коли це абсолютно необхідно, а у всіх інших – вона делегує частину своїх повноважень професійним учасникам ринку, які об'єднуються в саморегулюючу організацію.

За таким принципом діє, наприклад, Інститут лондонських страховиків (англ. Institute of London Underwriters) – асоціація андеррайтерів в сфері страхування морських та авіаційних ризиків, а також вантажів (заснована в 1884 році в Лондоні). Одним з напрямків діяльності Інституту лондонських страховиків є збір статистики та аналіз причин аварійності світового торгового флоту. Ця асоціація розробила стандартні, уніфіковані умови страхування вантажів (Застереження Інституту лондонських страховиків), які застосовують страхові компанії в більшості країн світу.

Як свідчить світовий досвід, зокрема, діяльність Європейського комітету страховиків (CEA), Міжнародної асоціації страхових і перестрахових посередників (BIPAR), Міжнародного союзу страховиків технічних ризиків (IMIA), Міжнародної асоціації страхування кредитів та поручительств (ICISA) та інших міжнародних об'єднань страховиків та страхових посередників важливі завдання щодо розвитку страхового ринку можуть покладатися на саморегулюючу організацію. При цьому правила і стандарти страхової діяльності, розроблені професійними учасниками саморегулювної

організації ринку страхових послуг, повинні бути визнані органами державної влади, суддями, споживачами, в якості реального інструменту регулювання.

У ряді країн функції накопичення, обробки та зберігання інформації делегуються уповноваженим державним органом саморегулюючим організаціям, які представляють консолідований звіт про розвиток страхової галузі і пропонують ряд змін, які можуть поліпшити роботу в даній сфері. Наприклад, 27 липня 2010 року в Російській Федерації прийнято Федеральний Закон № 225-ФЗ "Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власника небезпечного об'єкта за заподіяння шкоди в результаті аварії на небезпечному об'єкті", одним з положень якого передбачена взаємодія страхових організацій в рамках професійного об'єднання – Національного союзу страховиків відповідальності. Основними цілями цієї асоціації є забезпечення взаємодії страховиків у рамках вищезгаданого закону, прийняття стандартів та правил професійної діяльності при здійсненні обов'язкового страхування, у тому числі компенсаційних виплат потерпілим.

Іноземний досвід свідчить, що членство страховиків у саморегулювальному об'єднанні повинне бути обов'язковим. Наприклад, у Польщі діє Польська страхова палата (PIU – Polska Izba Ubezpieczen), яка утворена в 1990 р. Всі страхові товариства, зареєстровані в цій країні, є її членами. На початку членство було добровільним, а з 1995 р. воно стало обов'язковим.

Практика роботи Європейського комітету страховиків (CEA) передбачає членство в цій поважній міжнародній організації лише одного уповноваженого об'єднання від національного страхового ринку.

Зараз на страховому ринку України діє три добровільних професійних об'єднання: Ліга страхових організацій України, Асоціація "Страховий бізнес" та Українська федерація страхування. Загальна чисельність членів у цих об'єднаннях не перевищує 130 страхових компаній, а це – 31 % від їх загальної кількості. На зазначену групу страховиків припадає 60 % страхових платежів і понад 95 % страхових виплат, а на інших (284 страхових компаній), близько 40 % страхових платежів і лише 5 % страхових виплат. Це свідчить про недостатній рівень інституціонального розвитку на страховому ринку.

Враховуючи велику кількість страхових компаній, які не входять в професійні об'єднання, відповідні державні органи об'єктивно не можуть проводити обговорення та консультування з кожним окремим учасником ринку, оскільки це вимагає величезних ресурсних витрат і час. Консультування з окремими представниками ринку не забезпечує репрезентативності. При цьому обробка великої кількості розрізаних коментарів і побажань взагалі може збільшити весь процес прийняття консолідованого рішення на невизначений строк.

Діючі професійні об'єднання страховиків справи можуть бути перетворені в саморегулювальної організації (далі – СРО), яким може бути переданий ряд функцій, виконуваних в даний час державою:

- вироблення єдиних професійних правил, стандартів діяльності членів СРО;
- представлення інтересів суб'єктів страхової справи, підвищення кваліфікації членів СРО, вирішення спорів між членами СРО;
- контроль за дотриманням професійних стандартів, збір та аналіз статистики та ряд інших.

Рациональне використання повноважень та інструментарію СРО дозволить дисциплінувати учасників страхового ринку, своєчасно вживати заходів впливу щодо порушників законодавства, задіяти експертний потенціал для пошуку вирішення актуальних проблем розвитку страхової галузі.

Діяльність СРО буде ефективною за умови вирішення наступних питань: – дотримання балансу інтересів і оптимального поєднання методів державного регулювання, саморегулювання і вільного страхового ринку;

- оптимального розподілу функцій між державою і СРО та організації взаємодії між ними;
- посилення контролю за діяльністю членів СРО, доповнення функцій СРО повноваженнями щодо здійснення компенсаційних виплат в цілях захисту прав страхувальників та вигодонабувачів.

Залежно від ступеня готовності професійних об'єднань суб'єктів страхової справи і розуміння ними необхідності взаємодії в рамках СРО потрібно уточнення страхового законодавства в частині визначення специфіки їх функціонування.

Висновки. Для підвищення соціально-економічної ефективності страхової діяльності необхідно гармонічне поєднання державного регулювання, саморегулювання та спів регулювання, що повинне бути складовою Закону України "Про страхування".

Запровадження інституту саморегулювання страхової діяльності, на тлі поступового скорочення ролі держави в економіці сприяє зниженню державних витрат на регулювання, гнучкість і врахування інтересів професійних учасників страхового ринку. При цьому держава повинна продовжувати встановлювати певні "правила гри" на ринку, так як використання інституту саморегулювання як альтернативного державному, може призвести до суттєвого обмеження конкуренції, створення нових або збільшення вже існуючих бар'єрів входження на ринок.

Список використаної літератури:

1. Павлова Н.А. Теоретические предпосылки возникновения института саморегулирования на страховом рынке / Н.А. Павлова // Финансы. – 2011. – № 5. – С. 12–17.

2. *Мойсик В.Р.* Проект Закону України “Про фахові саморегульвні і самоврядні об’єднання” № 4841-1 від 10.09.2009 / *В.Р. Мойсик, К.М. Ляпіна, В.Г. Карпук, А.В. Шевченко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36102.
3. Саморегулирование: Директивы ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sro.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=572&Itemid=186.
4. Модельний закон про саморегульвні організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=296.
5. *Фоміна К.* Перспективи розвитку саморегулювання в Україні / *К.Фоміна* // Правовий тиждень. – 2011. – № 31(157). – С. 1–2.
6. *Румянцев С.* Розвиток механізмів саморегулювання / *С.Румянцев* // Цінні папери України. – 2008, 20 листопада. – № 45 (537). – С. 3–4.
7. *Павлова Н.А.* Становление и развитие системы взаимодействия институтов государственного регулирования и саморегулирования страхового рынка : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01, 08.00.10 / *Н.А. Павлова*. – М., 2011. – 190 с.
8. *Насырова Г.А.* Регулирование и саморегулирование страховой деятельности / *Г.А. Насырова* // Эффективное антикризисное управление. – 2010. – № 4(63). – С. 5–11.

ЗАЛІТОВ Олександр Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри страхування ДВНЗ “КНЕУ імені Вадима Гетьмана”.

Наукові інтереси:

- принципи саморегулювання;
- страховий ринок.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2013